

УДК 378.147

І.В. Казанжи*Миколаївський державний університет
імені В.О. Сухомлинського***А.С. МАКАРЕНКО ПРО СУТНІСТЬ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ
Й ОСОБИСТІСТЬ ВИХОВАТЕЛЯ**

У статті розглядається про внесок А.С. Макаренка в розвиток теорії виховання, розглянуто закономірності, функції, методи виховання школярів, проаналізовано погляди видатного педагога на роль особистості вихователя у виховному процесі. Зроблено акцент на необхідності використання провідних постулатів педагога про вплив колективу на формування особистості вихованців, а також значення оволодіння вчителем педагогічною технікою.

The article is devoted to A.S. Makarenko's contribution to the development of the training theory. Main laws, functions and methods of bringing-up pupils are presented in the research. The views of outstanding teacher on the role of the educator's personality in the educational process are analyzed here. There is accented on the necessity of using of the main teacher's postulates about the collective's influence on the forming of pupil's personality and importance of the pedagogical technique for teacher.

Постановка проблеми. Протягом історичного розвитку педагогічної думки процес виховання знаходився в центрі уваги у вчених і практиків. У всі часи виховання було головним родовим поняттям педагогіки, від якого походять видові категорії: педагогічна діяльність, цілісний виховний процес, освіта і навчання, саморозвиток особистості. Зміст виховання поновлювався з розвитком практичного досвіду, педагогічної науки та її провідної доктрини. Суттєвий внесок у розвиток теорії виховання було зроблено видатним вітчизняним педагогом Антоном Семеновичем Макаренком.

Метою статті є висвітлення сутності виховного процесу через педагогічні відкриття А.С. Макаренка, визначення ролі вихователя у вирішенні складних виховних завдань школи.

Виклад основного матеріалу. А.С. Макаренко у багатьох своїх творах підкреслював, що виховання є найважливішою функцією школи, самостійною галуззю педагогічної діяльності, пов'язаною з навчальним процесом, але має свої специфічні цілі, функції, теоретичні основи та методику: “У нас серед педагогічних мислителів нашого часу і окремих організаторів педагогічної роботи має місце переконання, що ніякої особливої, окремої методики виховної роботи не потрібно. Що методика

викладання, методика навчального предмета повинна містити в собі й усю виховну думку. Я з цим не погоджуюся, я вважаю, що виховна область – область чистого виховання – є в окремих випадках, окрема область, відмінна від методики викладання [3, 124].

Антон Семенович Макаренко був переконаний в тому, що, незалежно від підходу до процесу виховання, у будь-якому випадку предметом виховання виступає людина, яка відчуває відповідний вплив. Сутність виховання полягає в такій взаємодії, коли вихователь має вплинути на вихованця. Тобто виховання виступає одним з видів діяльності щодо перетворення людини або групи людей. “Я впевнений в абсолютно безмежній могутності виховного впливу. Я впевнений, що коли людина погано вихована, то в цьому виключно винні вихователі. Якщо дитина хороша, то цим вона теж зобов’язана вихованню, своєму дитинству” [4, 124].

Видатний педагог наголошував на тому, що виховання є цілісною системою, системоутворюючим чинником якої виступають цілі, які формуються потребами суспільства і самих вихованців. “Я впевнений, що ніякий засіб не можна розглядати окремо взятим від системи. Ніякий засіб... не може бути визнаним ні добрим, ні поганим, якщо ми розглядаємо його окремо від інших засобів, від цілої системи, від цілого комплексу впливів” [3, 128].

А.С. Макаренко був прибічником соціальної методики виховної роботи, розглядаючи її як окрему галузь педагогіки, “яка має свою логіку, порівняно незалежну від логіки роботи освітньої”; при цьому педагог наголошував на тому, що “школа повинна бути єдиним колективом, в якому організовані всі виховні процеси. На думку педагога, виховання – це перетворювальна діяльність, спрямована на зміни психічного стану, світогляду і свідомості, знань і способів діяльності, особистості, ціннісних орієнтацій вихованців” [1, 125].

Специфіка виховного процесу проявляється у визначенні мети і позиції вихователя щодо вихованця. При цьому вихователь повинен враховувати єдність природної, генетичної, психологічної та соціальної сутності вихованця, а також його вік і умови життя: “Невизначеність виховного процесу в школі, розпорошеність педагогічних сил, побоювання

сміливого почину знижують ефективність праці навіть талановитих учителів”, – робить висновок А.С. Макаренко у своїй статті [3, 353].

Слід погодитись з видатним педагогом, що “педагогіка є найбільш діалектична, рухлива, дуже складна й різноманітна наука” [3, 104]. У ході історії виникла потреба в усвідомленні процесу виховання, визначення його специфіки. А саме, в уточненні цілей виховання та рівнів її реалізації, специфіці засобів і напрямів виховання: “Цілі виховної роботи можуть бути виведені тільки із суспільної вимоги, з його (суспільства) потреби” [7, 167].

Великого значення надавав А.С. Макаренко виховному впливу колективу, він стверджував, що “правильне виховання повинно бути організоване шляхом створення єдиних, сильних, впливових колективів” [1, 104]. На думку М.Ю. Красовицького, є всі підстави вважати подане вище твердження А.С. Макаренка педагогічним законом, а концепція виховного колективу вченого стала ключем до з’ясування найскладнішого питання методології виховання як суспільного явища. Педагог зазначав, що в умовах демократичної школи немає сенсу відмовлятися від виховання в колективі й через колектив за умови глибокого сучасного філософського і педагогічного усвідомлення цього принципу [9].

А.С. Макаренко стверджував, що для вирішення виховних завдань можна добирати різні поєднання методів, прийомів і засобів. При визначенні методів необхідно орієнтуватися на позиції вихователя в доборі способів виховної взаємодії. Педагог виділяв низку взаємодій, що виникають між вихователем і вихованцем: способи впливу на характер ставлення вихованця до самого себе; включення його в систему спілкування з однолітками; способи корекції світогляду; зміна ціннісних установок і стилю поведінки. Звідси випливає, що метод виховання виступає одним з інструментів не тільки впливу на людину, а й взаємодії.

За А.С. Макаренком, вихователь добирає і використовує систему методів відповідно до поставленої мети. Оскільки вони виступають “інструментами доторкання до особистості”, при їх доборі необхідно враховувати всі тонкощі, особливості особистості вихованця. Не існує гарного чи поганого методу. Ефективність вирішення виховних завдань залежить від багатьох чинників і умов, а також від послідовності й логіки застосування сукупності методів.

Суттєве місце в педагогічній теорії А.С. Макаренка займає твердження про те, що найважливішим шляхом до ефективного виховання дітей виступає така організація їхнього життя, яка сприяє формуванню в них певних поглядів, стосунків, звичок: “Істинна сутність виховної роботи... полягає зовсім не у ваших розмовах з дитиною, не в прямому впливі на дитину, а в... організації життя дитини” [7, 84]. Розглядаючи проблему закономірностей організації дитячого колективу, впливу колективу на особистість, А.С. Макаренко не стверджував, що в усіх випадках потрібно використовувати колектив. Лише гармонія інтересів особистості й колективу можуть забезпечити його життєдіяльність і виховний вплив на кожного. Ця залежність підтверджена педагогічною практикою, багаточисленними дослідженнями.

Видатний педагог наголошував на тому, що “колектив вимагає від особистості певного внеску в загальну трудову і життєву скарбничку” [5, 143]. Виховний зміст цього положення не викликає сумнівів, оскільки людина не може бути повноцінним громадянином своєї країни, піклуючись лише про власні інтереси і нічого не віддаючи суспільству. Людина – суспільна істота за своїм походженням і не може існувати, а головне, розвиватися, не вступаючи в колективні стосунки.

Розвиваючи, викреслюючи теорію колективу, А.С. Макаренко великого значення надавав традиціям: “Ніщо так не скріплює колектив як традиція. Виховати традиції, зберегти їх – надзвичайно важливе завдання виховної роботи” [1, 112]. У сучасній педагогічній практиці методика колективних традицій дозволяє створювати справжні, життєтворчі, зрілі шкільні колективи – гімназійні родини, школи-сім’ї тощо.

Значної уваги у практичній діяльності та в теоретичних узагальненнях педагог надавав ролі вихователя, адже обмежений у свободі творчості, під тягарем дріб’язкових перевірок і регламентуючих наказів, він не здатний принести користь дітям. За А.С. Макаренком, вихователь повинен мати право на творчий ризик заради своїх вихованців: “Вихователь повинен уміти організовувати, ходити, жартувати, бути веселим, сердитим. Вихователь повинен поводитися так, щоб кожен рух його виховував, і завжди повинен знати, чого він хоче в даний момент і чого він не хоче” [2, 162]. Уміння говорити правильно виразно, уміння

жестом, мімікою поглядом виражати свої почуття і ставлення, уміння керувати своїм психічним станом, бачити себе збоку значною мірою визначають успішність педагогічного спілкування. Педагогічна техніка є тим комплексом умінь, які допомагають учителю глибше, яскравіше, талановитіше виразити себе, досягти оптимальних результатів у виховній роботі: “Я переконаний, що в майбутньому у педагогічних вищих навчальних закладах обов’язково будуть викладатися і постановка голосу, і поза, і володіння своїм організмом, і володіння своїм обличчям, і без такої роботи і не уявляю собі роботи вихователя”, – мріяв А.С. Макаренко [2, 162].

Усією педагогічною практикою, теоретичними висновками А.С. Макаренко намагався знайти відповідь на запитання, у якому співвідношенні знаходиться професійна компетентність і педагогічна майстерність вихователя. Відкидаючи твердження про передбачуваність педагогічної майстерності вродженими особливостями, задатками, педагог показав її обумовленість рівнем професійної компетентності. Педагогічна майстерність, заснована на вмінні, на кваліфікації, на думку педагога, – це знання сутності виховного процесу, уміння його побудувати, привести в рух. Оволодіння педагогічною майстерністю доступне кожному вихователю за умови цілеспрямованої роботи над собою. Вона формується на основі практичного досвіду. Та не всякий досвід стає джерелом професійної майстерності. Таким джерелом виступає праця, усвідомлена з точки зору її сутності, цілей і технології діяльності. Педагогічна майстерність – це сплав особистісно-ділових якостей і професійної компетентності вчителя-вихователя [7].

“Виховує, – зазначав А.С. Макаренко, – все: люди, речі, явища, але насамперед і найбільше – люди. З них на першому місці – батьки і педагоги. З усім складним світом навколишньої дійсності дитина входить у незліченні стосунки, кожен з яких неминуче розвивається, переплітається з іншими стосунками, ускладнюється фізичним і моральним зростанням самої дитини... Спрямувати цей розвиток і керувати ним – завдання вихователя” [8, 20].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що перебудова виховного процесу в сучасних умовах демократизації передбачає

звернення до педагогічної спадщини А.С. Макаренка, сутність якої полягає у створенні умов для співпраці педагогів і вихованців у єдиному дружньому колективі, що є міцним підґрунтям для формування здорового суспільства. Творче використання практичних і теоретичних порад видатного педагога, безумовно, є важливою складовою виховної діяльності вчителя і вироблення в нього педагогічної техніки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макаренко А.С. Методи виховання // Твори: У 7 т. – К.: Радянська школа, 1953. – Т. 5.
2. Макаренко А.С. Педагогіка індивідуальної дії // Твори: У 7 т. – К.: Радянська школа, 1953. – Т. 5.
3. Макаренко А.С. Проблеми виховання в радянській школі // Твори: У 7 т. – К.: Радянська школа, 1953 – 1955. – Т. 5.
4. Макаренко А.С. Художня література про виховання дітей // Твори: У 7 т. – К.: Радянська школа, 1953. – Т. 5.
5. Макаренко А.С. Педагогижимают плечами // Педагогические сочинения В 8 т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 1.
6. Макаренко А.С. ФД – 1: Очерк // Педагогические сочинения: В 8 т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 4.
7. Макаренко А.С. Опыт методики работы детской трудовой колонии // Педагогические сочинения: В 8 т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 1.
8. Макаренко А.С. Мої педагогічні погляди // Твори: У 7 т. – К.: Радянська школа, 1953. – Т. 4.
9. Это принадлежит вечности... Теория и методика воспитания в педагогическом наследии А.С. Макаренко / Под. ред. М.Ю. Красовицкого. – К.: Логос, 2002.

УДК 37.02/03

Г.В. Кугуєнко
Сумський державний
педагогічний університет

З ДОСВІДУ ВИКЛАДАННЯ СПЕЦКУРСУ «МЕТОДИКА СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ»

У статті розкриваються питання підготовки майбутнього педагога до здійснення функції соціального виховання. Аналізується досвід викладання спецкурсу «Методика соціально-виховної роботи в сучасних умовах».

The issue of a future teacher training in realization of social education function is revealed in the article. The experience of a special course teaching called “Methods of social-educational work in modern conditions” is analyzed.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі становлення української держави за умови складного політичного і соціально-економічного її стану особливо відчутний негативний вплив на сучасну школу таких суспільних явищ, як посилення аморальності, злочинності,